

KAROLINA GMEREK¹

Udzielanie pouczeń nieprofesjonalnym uczestnikom rozprawy sądowej. Problem komunikatywności²

Wpłynął: 3.06.2022. Akceptacja: 4.11.2022

Streszczenie

Celem artykułu jest omówienie problematyki komunikatywności pouczeń udzielanych przez sędziów nieprofesjonalnym uczestnikom rozpraw sądowych. Tło rozważań stanowią wyniki badań empirycznych komunikacji na sali rozpraw, które m.in. wskazują na wyraźną aktywność sędziów w udzielaniu pouczeń. Sięgając przede wszystkim do badań prowadzonych w ramach ruchu „prostego języka”, wskazano te elementy pouczeń, które podnoszą poziom ich komunikatywności oraz te, które poziom ten obniżają. W rezultacie sformułowano wskazówki dotyczące tego, jak podnieść poziom komunikatywności pouczeń udzielanych w ramach rozprawy sądowej.

Słowa kluczowe: udzielenie pouczeń, rozprawa sądowa, komunikatywność, *plain language*.

¹ Dr Karolina Gmerek – Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego (Polska); e-mail: karolina.gmerek@usz.edu.pl; ORCID: 000-0002-4724-7612.

² Badania wykorzystane w artykule nie zostały sfinansowane przez żadną instytucję.

KAROLINA GMEREK

Giving Instructions to Non-professional Participants of a Trial: The Problem of Communicativeness³

Abstract

The goal of this article is to discuss the problem of communicativeness of the instructions given by judges to non-professional participants of court trials. The background of the considerations are the results of empirical research on communication in the courtroom, which, among other things, show that judges are significantly active in giving instructions. Drawing on research conducted within the “plain language” movement, the author points out those elements of instructions that increase their communicativeness and those that decrease it. As a result, some hints were formulated as an answer on question – how to increase the communicativeness of instructions given at the court trial?

Keywords: giving instructions, trial, communicativeness, plain language.

³ The research in this article has not been supported financially by any institution.

Wprowadzenie

Pełnienie funkcji pośrednika pomiędzy prawem a nieprawnikami jest jednym z podstawowych elementów składających się na role zawodowe prawników – sędziów, adwokatów, radców prawnych itd. W przypadku sędziów sytuacja jest o tyle szczególna, że obowiązki i kompetencje w tym zakresie są szczegółowo uregulowane w aktach prawnych. Normy proceduralne wyznaczają sędziom (działającym jako sąd albo przewodniczący składu sądu) zakres kompetencji dotyczących udzielania pouczeń, a w określonych okolicznościach także do tego obligują⁴. Ponadto elementy roli zawodowej sędziego w omawianym zakresie kształtują również normy etyczne. W kontekście rozważań prowadzonych w niniejszym artykule szczególnie doniosły jest § 11 ust. 1 Zbioru Zasad Etyki Zawodowej Sędziów i Asesorów Sądowych⁵, zgodnie z którym „Sędzia, wyjaśniając stronom kwestie proceduralne i podając motywy orzeczenia, powinien czynić to w sposób dla nich zrozumiały”. Właściwie realizowana rola zawodowa sędziego obejmuje więc także **komunikatywność udzielanego pouczenia**. Jest to niezwykle istotne, jeśli uświadomimy sobie, że pouczenie udzielane nieprofesjonalnym uczestnikom rozprawy jest działaniem komunikacyjnym o wysokim poziomie ciężkości⁶. Przekazuje bowiem informację ważną dla odbiorcy oraz niekiedy mu znaną, często specjalistyczną.

Celem niniejszego artykułu jest omówienie tych elementów pouczenia oraz towarzyszącej mu sytuacji komunikacyjnej, które mają szczególny wpływ na jego komunikatywność⁷ – podnoszą poziom komunikatywności albo go obniżają.

⁴ Zob. m.in. art. 5 ustawy z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2021 r., poz. 1805 ze zm.) oraz art. 16 ustawy z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2021 r., poz. 534 ze zm.).

⁵ Uchwała Nr 25/2017 Krajowej Rady Sądownictwa z 13.01.2017 r. w sprawie ogłoszenia ujednoliconego tekstu Zbioru Zasad Etyki Zawodowej Sędziów i Asesorów Sądowych.

⁶ W pragmatyngwistyce wskazuje się, że poziom ciężkości danej sytuacji komunikacyjnej (czy działania komunikacyjnego) zależy od tego, jak bardzo jest ona dla określonej osoby skomplikowana, nieoczekiwana, nieznaną oraz ważna. Zob. A. Duszak, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa 1998, s. 47.

⁷ W publikacjach dotyczących, ogólnie rzecz ujmując, komunikatywności tekstów używa się różnych określeń bliskoznacznych na oznaczenie częściowo tożsamyh zjawisk czy też pewnych ich aspektów, np.: „czytelność”, „jasność”, „komunikatywność”, „przejrzystość”, „przystępność”, „zrozumiałość”. W niektórych pracach dokonuje się wyraźnych wyborów terminologicznych i pojęciowych w tym zakresie, por. np. A. Choduń, *Postulat jasności prawa. „Plain language” czy praca edukacyjna*, „Krytyka Prawa” 2018, 3, s. 228–231; K. Nieciecka, *Kilka uwag o problematyce komunikatywności tekstów prawnych*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2014, 6, s. 111–116; T. Piekot, M. Maziarz, *Styl „plain*

Zanim to jednak nastąpi, zostaną przedstawione niektóre wyniki badań empirycznych komunikacji na sali rozpraw w zakresie udzielania przez sąd pouczeń nieprofesjonalnym uczestnikom. Będą one stanowiły tło dalszych rozważań.

Udzielanie pouczeń w trakcie rozprawy sądowej – wyniki badań empirycznych

Badania empiryczne komunikacji w ramach rozprawy sądowej prowadzonej przez polskimi sądami⁸ wykazały znaczną aktywność sędziów w udzielaniu pouczeń. W ramach analizowanych rozpraw sędziowie⁹ udzielili nieprofesjonalnym uczestnikom rozprawy łącznie 398 pouczeń. Najliczniejszą klasę tworzyły pouczenia, których udzielenie było przedmiotem obowiązku przewodniczącego albo sądu (łącznie 273), np. dotyczące odpowiedzialności za składanie fałszywych zeznań. Kolejną pod względem liczebności klasę stanowiły pouczenia wypracowane w ramach praktyki postępowania¹⁰ (49), np. dotyczące uprawnienia świadka do pozostania na sali rozpraw po zakończeniu przesłuchania. Nieco mniej pouczeń (47) miało charakter pouczeń *ad hoc*, czyli ściśle związanych z przebiegiem rozprawy

language” i przystępność języka publicznego jako nowy kierunek w polskiej polityce językowej, „Acta Universitatis Vratislaviensis. Język a Kultura” 2014, nr 24, s. 314 i n. W niniejszym artykule konsekwentnie używa się terminu „komunikatywność” w odniesieniu do pewnych cech komunikatu charakteryzowanych z punktu widzenia pewnego wzorca, nie zaś danego, zindywidualizowanego odbiorcy. Innymi słowy – tekst jest komunikatywny, jeśli ma określone cechy. Wydaje się, że jest to ujęcie bardzo zbliżone (a może i tożsame) do kategorii „przystępności tekstu” odnoszonej do tych propozycji „czynienia tekstów przystępnymi”, które uwzględniają różne poziomy budowy tekstu (leksykalny, składniowy, kompozycyjny itd.), jak np. tzw. model wrocławski. Na temat tego modelu zob. T. Piekot, G. Zarzeczny, E. Moroń, *Standard „plain language” w polskiej sferze publicznej*, [w:] M. Zaśko-Zielińska, K. Kredens (red.), *Lingwistyka kryminalistyczna. Teoria i praktyka*, Wrocław 2019, s. 202. Wydaje się przy tym, że termin „przystępność” (tekstu, komunikatu, wypowiedzi itd.) nie jest jeszcze tak rozpowszechniony w prawoznawstwie, jak „komunikatywność”, „zrozumiałość” czy „jasność”. Stąd taki, a nie inny wybór terminologiczny.

⁸ Badania te były prowadzone przez autorkę niniejszego artykułu. Podstawową metodą badawczą była obserwacja uczestnicząca. Rozprawy były rejestrowane przy pomocy dyktafonu, a w sytuacji, gdy nie uzyskano na to zgody, pisemnie, zgodnie z opracowanym wcześniej wzorcem. Obserwację prowadzono w trzech sądach powszechnych działających jako sądy pierwszej instancji. Badaniem objęto sprawy: 1) karne i karne skarbowe; 2) wykroczeniowe; 3) z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych; 4) rozpoznawane przez sąd rodzinny; 5) cywilne (procesowe i nieprocesowe); 6) gospodarcze. Procentowy rozkład analizowanych spraw danego rodzaju (karne, cywilne itp.) był taki sam, jak ten odtworzony na podstawie sprawozdań sądowych za rok poprzedzający rozpoczęcie badań. Materiał badawczy obejmował zapis obserwacji 250 rozpraw. Zarejestrowany materiał dźwiękowy obejmował prawie 160 godzin nagrań. Wyselekcjonowany materiał badawczy (177 rozpraw) poddano systematycznej analizie na podstawie opracowanych w tym celu szczegółowych pytań badawczych i kategorii analitycznych. Metodologia oraz wyniki tych badań zostały przedstawione w: K. Gmerek, *Rozprawa sądowa jako zdarzenie komunikacji społecznej*, Szczecin 2019.

⁹ Działając zarówno jako sąd, jaki i przewodniczący.

¹⁰ Tego typu pouczenia charakteryzują się zauważalną powtarzalnością. Nie są natomiast przedmiotem prawnego obowiązku.

lub rozpoznawaną sprawą, dotyczących np. władzy rodzicielskiej i kontaktów z dzieckiem. Najmniej liczną klasę (29) tworzyły pouczenia mieszane, czyli takie, które łączyły w sobie pouczenia pozostałych typów.

Z kolei sposób udzielania pouczeń był znacznie zróżnicowany. Należy przy tym zaznaczyć, że w analizowanym materiale badawczym nie odnotowano ani jednego przypadku takiego pouczenia, które polegałoby na przeczytaniu danego przepisu albo przywołaniu jego brzmienia z pamięci. Sędziowie konstruowali więc pouczenia samodzielnie. Przybierały one różnorodne formy informacji: 1) o sytuacji prawnej danego uczestnika, np. „wszyscy Panowie macie obowiązek zeznawania prawdy”, „może Pan złożyć wyjaśnienia (...)”, „Jako osobie bliskiej przysługuje Panu prawo odmowy zeznań (...)”; 2) o tym, że coś się zdarzy albo może się zdarzyć, np. „stosownie do okoliczności będzie Pan mógł być ponownie przesłuchany (...)”; 3) o sankcjach, np. „za mówienie nieprawdy bądź zatajenie prawdy grozi kara pozbawienia wolności (...)”; 4) o braku określonego obowiązku, np. „to jest postanowienie, nie wyrok, nie trzeba wstawać” oraz 5) wiele innych¹¹.

Jakie zatem wnioski można sformułować na podstawie wyżej przywołanych danych? Po pierwsze, na co wskazywano już wyżej, aktywność sędziów w zakresie udzielania pouczeń jest znaczna. Należy jednak pamiętać, że najliczniejszą klasę tworzyły pouczenia będące przedmiotem obowiązku skierowanego do przewodniczącego albo do sądu. W tym zakresie aktywność sędziów była po prostu realizacją określonych norm proceduralnych. Niemniej jednak w materiale badawczym ujawniono całkiem sporo przykładów pouczeń, których udzielanie nie było wprost nakazane przez normy proceduralne (pouczenia wypracowane w drodze praktyki postępowania i pouczenia *ad hoc*). Ponadto w przypadku pouczeń mieszanych mieliśmy do czynienia z pouczeniami będącymi przedmiotem obowiązku, jednakże uzupełnionymi o szereg dodatkowych informacji, których obowiązek ten nie obejmował. Dlatego w tym właśnie przypadku możemy mówić o rzeczywistej aktywności sędziów, polegającej na wyjściu poza szczegółowo wyznaczone obowiązki, jednakże – co należy wyraźnie podkreślić – pozostającej w zakresie ich kompetencji. Po drugie, wskazana aktywność świadczy o dostosowywaniu się sędziów do okoliczności danej rozprawy (pouczenia *ad hoc*). Po trzecie, sędziowie udzielali pouczeń na różne sposoby. Co szczególnie istotne, nie sięgali przy tym po najprostszy z punktu widzenia nadawcy sposób udzielania pouczenia polegający na przeczytaniu odpowiedniego przepisu albo przywołaniu jego brzmienia z pamięci. Dzięki temu, że pouczenia udzielane przez sędziów nieprofesjonalnym uczestnikom rozprawy były różnorodne pod względem formy, stanowią bogate źródło przykładów zastosowania różnych środków językowych – zarówno takich,

¹¹ Zob. pełne wyniki analizy w tym zakresie: K. Gmerek, op. cit., s. 229–231.

które podnoszą poziom komunikatywności przekazu, jak i takich, które poziom ten obniżają. Zostaną one przywołane w dalszej części artykułu.

Co wpływa na poziom komunikatywności pouczenia?

Pouczenie udzielane nieprofesjonalnym uczestnikom rozprawy – na co już wskazywano – może jako działanie komunikacyjne wykazywać wysoki stopień ciężkości (zob. przypis 6). Dlatego też tak istotne jest nie tylko to, czego dotyczy pouczenie (treść), lecz także to, w jaki sposób zostało skonstruowane (forma). Biorąc pod uwagę fakt, że pouczenia są stałym elementem rozprawy sądowej (na co wskazują: normatywny wzorzec rozprawy sądowej¹² oraz wyniki badań empirycznych), komunikatywność tych działań ma wpływ na poziom komunikatywności komunikacji w trakcie rozprawy w ogóle.

Poniższe rozważania, dla przejrzystości przekazu, będą po kolei odnosiły się do następujących zagadnień: 1) adresata pouczenia, 2) treści pouczenia, 3) konstrukcji pouczenia, 4) zasady stosowalności informacji zawartej w pouczeniu oraz 5) terminologii prawnej i prawniczej użytej w pouczeniu. W ramach tych rozważań szczególna uwaga zostanie zwrócona na określone dyrektywy formułowane w literaturze dotyczącej tzw. prostego języka (*plain language*)¹³.

Adresat pouczenia

Postulat przyjęcia perspektywy adresata w trakcie procesu komunikacji jest stale obecny w rozważaniach z zakresu retoryki, pragmatyki, socjolingwistyki czy też komunikacji prawnej i prawniczej¹⁴. Różne mogą być przy tym powody, dla których nadawca powinien przyjąć perspektywę adresata. Z jednej strony może chodzić o skuteczne przekonywanie (jak w retoryce), z drugiej zaś o osiągnięcie porozumienia komunikacyjnego¹⁵ czy spełnienia pewnych standardów

¹² Normatywny wzorzec rozprawy sądowej to wzorzec odtworzony na podstawie obowiązujących norm proceduralnych.

¹³ Na temat idei prostego języka w Polsce i za granicą zob.: T. Piekot, M. Maziarz, op. cit., s. 311 i n. Genezę i rozwój ruchu *plain language* w USA na przestrzeni kilkudziesięciu lat przedstawiono w: K.A. Schriver, *Plain Language in the US Gains Momentum: 1940–2015*, „IEEE Transactions in Professional Communication” 2017, 60(4), s. 343–383.

¹⁴ Prawnicy częściej pochylają się nad problemem komunikatywności tekstów aktów prawnych niż wypowiedzi formułowanych w ramach komunikacji prawniczej. Zagadnienie to pozostaje jednak poza zasięgiem tematycznym niniejszego artykułu.

¹⁵ O „porozumieniu komunikacyjnym” mówi się w artykule jako o sytuacji, w której odbiorca łączy z komunikatem taką myśl, jaką chciał wywołać nadawca. Zob. Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, Warszawa 2011, s. 24.

normatywnych¹⁶. Konieczność przyjęcia perspektywy adresata jest także eksponowana w kontekście komunikatywności wypowiedzi, co dobrze obrazuje poniższy cytat z publikacji poświęconej *plain language*:

Plain language does not exist in the abstract, because it is always tailored to **a particular type of reader or group of readers**. Yours challenge as a writer is to write in **your reader's plain language**, not in your own plain language. In order to accomplish this, you need to understand as much as you can about how your reader will interpret your words before you begin writing [pogru-bienie – K.G.]¹⁷.

Zwróćmy uwagę na dwa wyróżnione w powyższym cytacie zagadnienia. Po pierwsze, w zależności od typu sytuacji komunikacyjnej może chodzić o określonego adresata, klasę adresatów określonego typu, a nawet modelowego adresata będącego częścią strategii interpretacyjnej tekstu danego typu¹⁸. Tym samym różna będzie możliwość oraz sposób uwzględnienia cech takich adresatów w procesie komunikacji. Po drugie, z punktu widzenia komunikatywności przekazu jednym z kluczowych elementów jest kwestia poziomów kompetencji komunikacyjnej uczestników komunikacji, a w szczególności umiejętność dostosowania się nadawcy do poziomu kompetencji komunikacyjnej¹⁹ adresata.

W przypadku udzielania pouczeń nieprofesjonalnym uczestnikom można uwzględnić zarówno pewne założenia dotyczące modelowo postrzeganych nieprofesjonalnych uczestników, jak i cechy indywidualne rzeczywistych adresatów. Z jednej bowiem strony sędzia udzielający pouczenia może założyć, że adresat będzie dysponował niższym od niego poziomem kompetencji komunikacyjnej w zakresie komunikacji na rozprawie, z uwagi na brak wykształcenia prawniczego oraz odpowiedniego doświadczenia zawodowego. Z drugiej natomiast może uwzględnić dodatkowe cechy adresata mogące wpływać na poziom jego kompetencji komunikacyjnej, np. wiek, wykształcenie, brak doświadczenia w występowaniu

¹⁶ Jak np. w przypadku dyrektyw redagowania tekstów aktów prawnych. Por. § 6 rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z 20.06.2002 r. w sprawie Zasad Techniki Prawodawczej (Dz.U. z 2016 r., poz. 283).

¹⁷ Ch. Stephens, J. Pringle, *Identify Your Audience*, [w:] Ch. Stephens (red.), *Plain Language in Plain English*, Vancouver 2010, s. 27.

¹⁸ Szeroko na temat tego ostatniego zagadnienia w kontekście wykładni prawa A. Choduń, *Aspekty językowe derywacyjnej koncepcji wykładni prawa*, Szczecin 2018, s. 163 i n.

¹⁹ O „kompetencji komunikacyjnej” mówi się w artykule w ujęciu zapoczątkowanym przez Della Hymesa, jako o powiązanych ze sobą umiejętnościach oraz wiedzy (uświadomionej albo nieświadomionej) dotyczących reguł używania języka w różnych sytuacjach komunikacyjnych. Por. m.in. D. Hymes, *Vers la compétence de communication*, Paris 1991; S. Grabias, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 1997, pp. 36–37.

przed sądem czy cechy idiolektalne. Pouczenie udzielane w trakcie rozprawy sądowej jest bowiem zawsze kierowane **do kogoś**, nie zaś formułowane dla kogoś²⁰.

Dla zilustrowania omawianych zagadnień przywołajmy na koniec przykłady dwóch pouczeń udzielonych przez sędziego w ramach rozprawy przed sądem ubezpieczeń społecznych. Oba pouczenia zostały udzielone nieprofesjonalnym uczestnikom rozprawy, jednakże z uwzględnieniem różnicy ich doświadczenia (w tym zawodowego), a także poziomu kompetencji komunikacyjnej.

Tabela 1. Przykłady pouczeń udzielanych nieprofesjonalnym uczestnikom rozprawy

POUCZENIE	ADRESAT
Przewodniczący: „Wyrok jest nieprawomocny. Przystępuje od niego apelacja”	Pracownik ZUS-u niebędący prawnikiem regularnie uczestniczący w rozprawach sądowych (duże doświadczenie zawodowe i znaczny poziom kompetencji komunikacyjnej w zakresie komunikacji na rozprawie przed sądem ubezpieczeń społecznych)
Przewodniczący: „Wyrok ten jest wyrokiem sądu pierwszej instancji, czyli to nie jest ostateczny wyrok, przysługuje od niego odwołanie. Gdyby Pan uważał, że sąd powinien wydać inny wyrok, powinien Pan w ciągu siedmiu dni od dzisiaj, czyli do następnej środy, złożyć wniosek o uzasadnienie wyroku. W sądzie taki wniosek składa się osobiście albo pocztą. Jeśli pocztą, to ważna jest data stempla. Podaje się numer sprawy, pisze się tylko, że prosi się o uzasadnienie, sąd wtedy sporządza pisemne uzasadnienie, gdzie będzie to, co Panu powiedziałam, wszystko po kolei wyszczególnione z powołaniem przepisów i trochę bardziej skomplikowanym językiem, ale bez przesady (...)”	Ubezpieczony, pracownik fizyczny pobierający świadczenie emerytalne (brak doświadczenia udziału w rozprawach sądowych, bardzo niski poziom kompetencji komunikacyjnej w zakresie komunikacji na sali rozpraw)

Źródło: opracowanie własne.

Treść pouczenia

Treść pouczenia jest jego najdonioślejszym elementem z punktu widzenia sytuacji procesowej uczestnika rozprawy. Przekazanie merytorycznej informacji o treści prawa jest nadrzędnym celem działania komunikacyjnego tego typu. Odnosząc omawianą problematykę do kwestii komunikatywności, należy zwrócić uwagę co najmniej na dwie kwestie. Po pierwsze, rozpoznanie cech adresata może wpływać na treść pouczenia – ilość i szczegółowość przekazywanych informacji (por. tabela 1).

²⁰ Jak np. w przypadku tekstów aktów prawnych. Zob. T. Gizbert-Studnicki, *Język prawny w perspektywie socjolingwistycznej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Nauk Politycznych” 1986, 26, s. 53–54.

Po drugie, zbyt duża ilość informacji może prowadzić do przeciążenia informacyjnego, czyli sytuacji, w której adresat nie będzie w stanie przetwarzać informacji, ponieważ przekroczy to jego możliwości percepcyjne²¹. Niestety wyznaczenie tej granicy jest niezwykle trudne, o ile w ogóle możliwe. Jest ona bowiem zależna od konkretnych predyspozycji danej osoby. Niemniej jednak wydaje się, że lepiej przekazać zbyt dużą, jak na możliwości percepcyjne danej osoby, ilość informacji, niż przekazać jej zbyt mało. Choćby z tego tylko powodu, że dajemy w ten sposób adresatowi szansę na dopytanie o pewne kwestie, których nie zdążył odnotować. W przeciwnym razie może nie mieć już szansy na zdobycie dodatkowych szczegółowych informacji, może bowiem nie być świadomy tego, że są mu potrzebne.

Konstrukcja pouczenia

Konstrukcja pouczenia udzielanego nieprofesjonalnym uczestnikom rozprawy (w przeciwieństwie np. do treści pouczenia) nie jest prawnie zdeterminowana²². Dzięki temu sędzia ma swobodę w wyborze konstrukcji pouczenia. Może zatem wybrać taki sposób, który podnosi poziom komunikatywności przekazu. Kwestia konstruowania wypowiedzi w sposób, który sprzyja jej komunikatywności, jest przedmiotem wielu opracowań z zakresu *plain language*. W niniejszym artykule korzysta się z jednej z takich propozycji²³.

Należy zaznaczyć, że dyrektywy formułowane w ramach ruchu *plain language* dotyczą przede wszystkim tekstów pisanych, dlatego też nie wszystkie propozycje będzie można odnieść do pouczeń udzielanych w ramach rozprawy sądowej. Do elementów konstrukcji tekstu, które wpływają na percepcję przekazywanej treści, zalicza się: warstwę wizualną tekstu, jego segmentację, długość zdań oraz organizację treści²⁴. Już *prima facie* widać, że pierwszy ze wskazanych wyżej elementów nie dotyczy pouczeń udzielanych w trakcie rozprawy z uwagi na to, że są to wypowiedzi ustne. Jeśli chodzi o segmentację tekstu (np. delimitację poszczególnych fragmentów tekstu przez wprowadzanie śródtytułów), to dyrektywy formułowane

²¹ Jest to tzw. przeładowanie informacyjne incydentalne. Zob. W. Furmanek, *Niektóre pedagogiczne konsekwencje nadmiarowości informacji*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2013, 2, s. 17.

²² W tym sensie, że nie jest przedmiotem reguł konstrukcji pouczenia jako czynności konwencjonalnej wyrażonych w prawie.

²³ W literaturze zwraca się uwagę, że w ramach opracowań z zakresu *plain language* (naukowych oraz praktycznych) formułuje się wiele różnych dyrektyw technicznych wskazujących, jakie cechy nadać tekstowi, aby uczynić go bardziej komunikatywnym. Dyrektywy te mają różny stopień szczegółowości, niekiedy ich treść pokrywa się w całości, niekiedy tylko częściowo. Zob. T. Piekot, G. Zarzeczny, E. Moroń, op. cit., s. 201–202. Z uwagi na ramy niniejszego tekstu, a także konieczność uzyskania przejrzystości wywodu, odwołano się w artykule do propozycji badaczy Pracowni Prostej Polszczyzny z Uniwersytetu Wrocławskiego.

²⁴ Zob. T. Piekot, G. Zarzeczny, E. Moroń, op. cit., s. 202.

w tym aspekcie można zastosować tylko w ograniczonym zakresie. W przypadku pouczeń udzielanych w trakcie rozprawy funkcję delimitacji tekstu (odpowiednik tytułu w tekście pisanym) może pełnić wprowadzenie, np. „Teraz sąd poucza, w jaki sposób składa się apelację (...)”. Takie wprowadzenie pełni doniosłą funkcję w procesie komunikacji w ramach rozprawy. Zwraca bowiem uwagę uczestnika na pouczenie, a tym samym na informacje istotne z punktu widzenia jego sytuacji procesowej, a także oddziela to działanie komunikacyjne od innych.

Problem długości zdań (i związanych z nią wskaźników) również dotyczy tekstów pisanych. W przypadku wypowiedzi ustnych delimitacji zdań można dokonywać przy pomocy odpowiedniej intonacji głosu. Innym czynnikiem mogącym mieć wpływ na komunikatywność wypowiedzi ustnej jest także tempo mówienia.

Natomiast treść można organizować w podobny sposób zarówno w wypowiedziach pisemnych, jak i ustnych. Przeanalizujemy ten problem, odnosząc go do pouczeń. Zwróćmy uwagę, że pouczenia udzielane w ramach rozprawy sądowej często dotyczą określonych czynności konwencjonalnych, np. złożenia apelacji. Analiza pouczeń udzielanych przez sędziów wskazuje na to, że co do zasady kolejność przekazywanych informacji odpowiada kolejności występowania określonych zdarzeń w rzeczywistości²⁵, np.:

- nieprawomocność orzeczenia
- możliwość zaskarżenia orzeczenia
- sposób zaskarżenia orzeczenia
- skutki (nie)zaskarżenia orzeczenia

Odnosząc się do powyższego schematu, zauważmy, że sędzia rozpoczyna od najważniejszej dla adresata informacji, że rozstrzygnięcie nie jest prawomocne (a zatem jest nieostateczne). Następnie wskazuje, jaka jest tego konsekwencja (aktualizacja upoważnienia do jego zaskarżenia). W momencie, w którym adresat już wie, że jest upoważniony do zaskarżenia rozstrzygnięcia sądu, otrzymuje dodatkowe informacje, jak to zrobić. Na zakończenie sędzia znów wskazuje na konsekwencje, tym razem jednak zaskarżenia albo niezaskarżenia rozstrzygnięcia. Taka struktura treści zawartej w pouczeniu odzwierciedla rzeczywistą kolejność występowania określonych zdarzeń. Podnosi to standard komunikatywności pouczenia przez to, że pozwala adresatowi na stworzenie **mapy mentalnej** (*mental map*)²⁶ przyszłych zdarzeń. Może także ułatwić zapamiętanie przekazywanych informacji.

²⁵ Zob. szczegółowe wyniki analizy pouczeń w tym zakresie w: K. Gmerek, op. cit., s. 235–237.

²⁶ Działania komunikacyjne, które pozwalają na stworzenie mapy mentalnej mają wiele innych zalet, m.in. pozwalają na zmniejszenie niepewności związanej z niewiedzą na temat przyszłych zdarzeń (czynności sądu, przyszłych skutków (nie)dokonania danej czynności, długości oczekiwania na rozstrzygnięcie

Zasada stosowalności informacji zawartej w pouczeniu

„Zasadą stosowalności” nazywa się w niniejszym artykule taki wzorzec sformułowania wypowiedzi, w którym wykorzystanie zawartej w niej informacji nie wymaga zaangażowania dodatkowej wiedzy i przeprowadzania dodatkowego wnioskowania albo przynajmniej w możliwie najwyższym stopniu konieczność tę minimalizuje. Zasadę stosowalności można przy tym odnieść zarówno do wypowiedzi pisemnych, jak i ustnych, w tym oczywiście do pouczeń udzielanych na rozprawie. Przejdźmy zatem do omówienia tych elementów językowych, które mają szczególnie wpływ na stosowalność informacji zawartej w pouczeniu. Ponownie pomocne będą niektóre dyrektywy sformułowane przez badaczy *plain language*.

Rozpocznijmy od tych środków językowych, które utrudniają dostęp do informacji zawartej w pouczeniu, a co za tym idzie, jej stosowanie. Należą do nich:

- 1) **określenia ukrywające osobę**²⁷ – nieosobowe formy czasowników zakończone na -no, -to, imiesłowy zakończone na -ąc, -ący, -ąca, -ące, zwrotne formy (z „się”), bezokoliczniki poprzedzone wyrazami „należy”, „można”, „trzeba” itp.; np.: „**podaje się** numer sprawy” [Kto podaje numer sprawy?], „postanowienie **można zaskarżyć, składając wniosek (...)**” [Kto może zaskarżyć wniosek? Kto ma złożyć wniosek?], „**Trzeba będzie pamiętać (...)**” [Kto ma pamiętać?] oraz
- 2) **określenia ukrywające czynność** – rzeczowniki odczasownikowe²⁸, np. „po **otrzymaniu** zawiadomienia (...)”, „**niezłożenie** wniosku we wskazanym terminie będzie skutkowało (...)”, „za **niestawiennictwo** na rozprawie (...)”.

Wskazane wyżej środki językowe „ukrywają” pewne elementy treści przed odbiorcą i dlatego utrudniają mu dostęp do informacji, a w dalszej kolejności jej wykorzystanie. Przeciwnieństwem zdań, które wykorzystują wskazane środki językowe, są zdania w stronie czynnej, o budowie podmiotowo-orzeczeniowej, np. „**Sąd przesłucha** Panią w charakterze świadka, **powinna Pani zeznawać** zgodnie

itd.). Zob. na temat tzw. niepewności poznawczej związanej z potrzebą planowania, wyjaśniania czy pozyskiwania informacji w: V. Greco, D. Roger, *Coping with uncertainty: The construction and validation of a new measure*, „Personality and Individual Differences” 2000, 4, s. 519–534.

²⁷ Zob. T. Piekot, E. Moroń, G. Zarzeczny, *Prosto po polsku – przyjazne upomnienia*, s. 16–17, http://ppp.uni.wroc.pl/pliki/raport_prosto-po-polsku-przyjazne-upomnienia.pdf (dostęp: 17.02.2022).

²⁸ „Rzeczowniki odczasownikowe to wyrazy, które ukrywają przed nami czynności. Najczęściej kończą się na -anie, -enie lub -cie (np. odpowiadanie, robienie, pisanie). Będziemy je nazywać rzeczownikami zombie – zgodnie z ich naturą. Rzeczowniki zombie umartwiają bowiem cały tekst – nie mają w sobie życia czasowników”. Zob.: *ibidem*, s. 16.

z prawdą według swojej najlepszej wiedzy (...)", „z racji tego, że **jest Pani babcią** pana XY, to **przysługuje Pani prawo** odmowy składania zeznań”

Wykorzystanie informacji zawartej w pouczeniu ułatwiają natomiast te środki językowe, które czynią ją możliwie najbardziej konkretną, np. dzięki użyciu **nazw jednostkowych** zamiast ogólnych (jak w przykładach w tabeli 2).

Tabela 2. Wykorzystanie nazw ogólnych i nazw jednostkowych w pouczeniach

PRZYKŁADY WYKORZYSTANIA NAZW OGÓLNYCH	PRZYKŁADY WYKORZYSTANIA NAZW JEDNOSTKOWYCH
„ Strona ma prawo złożyć apelację (...)"	„Ma Pan prawo złożyć apelację (...)"
„za pośrednictwem sądu rejonowego (...)"	„za pośrednictwem naszego sądu (...)"
„do sądu apelacyjnego (...)"	„do Sądu Apelacyjnego w X (...)"

Źródło: opracowanie własne.

Stosowanie w pouczeniu nazw ogólnych („strona”, „wnioskodawca”, „sąd rejonowy” itd.) utrudnia wykorzystanie informacji w nim zawartej. Aby zastosować uzyskaną informację, należy odnieść ją do konkretnych obiektów w rzeczywistości – określonej osoby, która jest upoważniona do złożenia apelacji, konkretnego sądu w konkretnym mieście itd. Pozyskanie takiej – konkretnej – informacji wymaga od adresata zaangażowania dodatkowej wiedzy i przeprowadzenia dodatkowego wnioskowania.

Stosowalności informacji zawartej w pouczeniu sprzyjają także inne „**elementy kazuistyczne**”, np. „w biurze podawczym **naszego sądu** (...)", „w tym budynku obok (...)", „**W terminie siedmiu dni od dzisiaj, czyli najpóźniej do następnej środy** (...)" itp.

Terminologia prawna i prawnicza w pouczeniu

Użycie terminów (w znaczeniu lingwistycznym) sprzyja precyzji przekazu – z uwagi na określoność ich znaczenia. Jednakże w sytuacji komunikacyjnej, w której uczestniczą osoby o zróżnicowanym poziomie kompetencji komunikacyjnej, użycie terminów może być źródłem barier językowych. Dotyczy to oczywiście także terminów prawnych i prawniczych²⁹. Można zatem założyć, że użycie terminów obniża poziom komunikatywności wypowiedzi. Jest to oczywiście założenie modelowe, bowiem ostatecznie zależy to od konkretnej sytuacji komunikacyjnej, a zwłaszcza kompetencji komunikacyjnej jej uczestników.

²⁹ Zob. na temat terminów prawnych i prawniczych: M. Zieliński, *Wykładnia prawa. Zasady – reguły – wskazówki*, wyd. 7, Warszawa 2017, s. 247–249.

Dążąc do zwiększenia komunikatywności pouczenia, sędzia może w stosunku do użycia terminów prawnych czy prawniczych zastosować dwie podstawowe strategie. Po pierwsze, może próbować zastępować dane terminy określeniami zaczerpniętymi z języka powszechnego, a zatem dążyć do całkowitego ich wyeliminowania. Po drugie, może ograniczyć stosowanie terminów do niezbędnego minimum, czyli tam, gdzie nie da się inaczej osiągnąć precyzji, jednocześnie objaśniając ich sens. Biorąc pod uwagę wyłącznie kwestię komunikatywności, można by opowiedzieć się za pierwszym rozwiązaniem. Jednakże z punktu widzenia całościowo postrzeganej sytuacji nieprofesjonalnego uczestnika rozprawy, drugie rozwiązanie wydaje się optymalne. Przemawiają za tym różne argumenty, z których, z uwagi na ograniczone ramy opracowania, zostaną wskazane tylko dwa. Po pierwsze, poszczególne terminy prawne czy prawnicze są często nazwami instytucji prawnych czy czynności konwencjonalnych w prawie. Termin taki konotuje więc np. reguły dokonywania danej czynności. Zastąpienie określonego terminu innym może niekiedy prowadzić do przekazania fałszywej informacji o treści prawa (np. zastąpienie terminu „zadatek” określeniem „zaliczka”). Po drugie, należy pamiętać, że udział w różnych sytuacjach komunikacyjnych podnosi poziom kompetencji komunikacyjnej ich uczestników. Usuwając ze swoich wypowiedzi terminy prawne i prawnicze, sędziowie niejako pozbawiliby nieprawników okazji do rozwoju kompetencji komunikacyjnej w tym zakresie.

Natomiast odnosząc się do problematyki definiowania terminów, należy wskazać, że definicje te mogą przybierać różne formy. Nie muszą to być w pełni rozbudowane definicje treściowe czy zakresowe. Mogą one wskazywać pewne tylko elementy treści danego terminu czy przykłady ich desygnatów, np.:

- 1) „Czy składa Pan **wnioski formalne**, na przykład o odroczenie rozprawy?”;
- 2) „**Wyrok jest nieprawomocny**. Co to oznacza? Osoba niezadowolona z treści wyroku ma prawo wniesienia apelacji (...)”;
- 3) „**Uгода [sądowa]** polega na tym, że strony zawierają przed sądem umowę, która ma moc wyroku sądowego (...)”.

Podsumowanie

Pouczenie udzielane przez sędziego nieprofesjonalnym uczestnikom rozprawy jest działaniem komunikacyjnym o wysokim poziomie ciężkości. Przekazuje bowiem informację ważną dla adresata i niekoniecznie mu znaną, specjalistyczną. Jednocześnie pouczenia są stałym elementem komunikacji w ramach rozprawy sądowej. Jak pokazują wyniki badań empirycznych, sędziowie wykazują się zauważalną

aktywnością w zakresie udzielania pouczeń, nie przekraczając jednocześnie granic własnej roli procesowej.

Wyzwanie, które stoi przed sędziami udzielającymi pouczeń nieprofesjonalnym uczestnikom rozprawy, związane jest z różnicą w poziomie kompetencji komunikacyjnej nadawcy i adresata. Sędzia, któremu zależy na tym, aby jego komunikat był skuteczny, powinien zadbać o odpowiedni poziom jego komunikatywności. Pomocne będą m.in. dyrektywy formułowane w ramach ruchu *plain language*. Źródłem przydatnych przykładów są także rzeczywiste pouczenia udzielane przez sędziów na rozprawach sądowych³⁰.

Podsumowując prowadzone w niniejszym artykule rozważania na temat komunikatywności pouczeń, można sformułować kilka ogólnych wskazówek. Ich rozwinięcie oraz uzasadnienie przedstawiono powyżej. Starając się podnieść poziom komunikatywności pouczenia udzielanego w ramach rozprawy sądowej, nadawca powinien:

- 1) **[adresat pouczenia]** uwzględnić perspektywę adresata pouczenia, a przede wszystkim poziom jego kompetencji komunikacyjnej;
- 2) **[treść pouczenia]** oszacować, na ile to możliwe, ilość przekazywanych informacji, biorąc pod uwagę sytuację procesową uczestnika rozprawy oraz jego możliwości percepcyjne (rozważenie dylematu związanego z jednej strony ze zbyt małą ilością informacji, a z drugiej z ryzykiem przeciążenia informacyjnego);
- 3) **[konstrukcja pouczenia]** wykorzystać intonację głosu czy wprowadzenie do pouczenia w taki sposób, w jaki wykorzystuje się tytuły, śródtytuły oraz inne elementy organizacji tekstu pisanego, w celu uzyskania przejrzystej struktury;
- 4) **[konstrukcja pouczenia]** wykorzystać intonację głosu w taki sposób, aby uzyskać wrażenie formułowania krótkich zdań;
- 5) **[konstrukcja pouczenia]** jeśli pouczenie dotyczy pewnych zdarzeń występujących w porządku chronologicznym, przekazywać informacje w kolejności odpowiadającej temu porządkowi, np. nieprawomocność orzeczenia, możliwość zaskarżenia orzeczenia, sposób zaskarżenia orzeczenia, skutki (nie)zaskarżenia orzeczenia;
- 6) **[zasada stosowalności]** kierować się zasadą stosowalności informacji zawartej w pouczeniu (tzn. skonstruować pouczenie w taki sposób, aby wykorzystanie zawartej w nim informacji nie wymagało zaangażowania dodatkowej wiedzy i przeprowadzania dodatkowego wnioskovania albo

³⁰ Więcej przykładów można odnaleźć w: K. Gmerek, op. cit., s. 218–243.

przynajmniej w możliwie najwyższym stopniu tę konieczność minimalizowało), a w tym celu:

- a) unikać określeń ukrywających osobę,
 - b) unikać określeń ukrywających czynność,
 - c) korzystać ze zdań w stronie czynnej, w których podmiot jest blisko orzeczenia,
 - d) dążyć do uczynienia komunikatu możliwie najbardziej konkretnym, np. przez używanie nazw jednostkowych zamiast ogólnych;
- 7) **[terminologia]** ograniczyć stosowanie terminów prawnych i prawniczych do sytuacji, w których jest to konieczne do uzyskania odpowiedniej precyzji przekazu oraz objaśniać znaczenie używanych terminów.

Proponując pewne rozwiązania mające wywrzeć określony wpływ na charakter komunikacji w ramach rozprawy sądowej, należy mieć na uwadze m.in. to, że rozprawa często realizowana jest pod presją czasu. Trudno więc oczekiwać od sędziów, że będą podejmowali różne działania komunikacyjne zwiększające szanse na porozumienie komunikacyjne w sytuacjach, w których z trudem realizują zaplanowane czynności procesowe. Jednakże omówione w artykule sposoby podnoszenia poziomu komunikatywności pouczeń dotyczą ich formy. Nie polegają na podejmowaniu dodatkowych działań komunikacyjnych, nie konsumują więc cennego czasu, a mogą uchronić przed nieporozumieniem komunikacyjnym.

Bibliografia

- Choduń A., *Aspekty językowe derywacyjnej koncepcji wykładni prawa*, Szczecin 2018.
- Choduń A., *Postulat jasności prawa. „Plain language” czy praca edukacyjna*, „Krytyka Prawa” 2018, 3.
- Duszek A., *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa 1998.
- Furmanek W., *Niektóre pedagogiczne konsekwencje nadmiarowości informacji*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2013, 2.
- Gizbert-Studnicki T., *Język prawny w perspektywie socjolingwistycznej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Nauk Politycznych” 1986, 26.
- Gmerek K., *Rozprawa sądowa jako zdarzenie komunikacji społecznej*, Szczecin 2019.
- Grabias S., *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 1997.
- Greco V., Roger D., *Coping with uncertainty: The construction and validation of a new measure*, „Personality and Individual Differences” 2000, 4.
- Hymes D., *Vers la competence de communication*, Paris 1991.
- Nieciecka K., *Kilka uwag o problematyce komunikatywności tekstów prawnych*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2014, 6.

- Piekot T., Moroń E., Zarzeczny G., *Prosto po polsku – przyjazne upomnienia*, http://ppp.uni.wroc.pl/pliki/raport_prosto-po-polsku-przyjazne-upomnienia.pdf (dostęp: 17.02.2022).
- Piekot T., Zarzeczny G., Moroń E., *Standard „plain language” w polskiej sferze publicznej*, [w:] M. Zaśko-Zielińska, K. Kredens (red.), *Lingwistyka kryminalistyczna. Teoria i praktyka*, Wrocław 2019.
- Piekot T., Maziarz M., *Styl „plain language” i przystępność języka publicznego jako nowy kierunek w polskiej polityce językowej*, „Acta Universitatis Vratislaviensis. Język a Kultura” 2014, 24.
- Schrifer K.A., *Plain Language in the US Gains Momentum: 1940–2015*, „IEEE Transactions in Professional Communication” 2017, 60(4).
- Stephens Ch., Pringle J., *Identify Your Audience*, [w:] Ch. Stephens (red.), *Plain Language in Plain English*, Vancouver 2010.
- Zieliński M., *Wykładnia prawa. Zasady – reguły – wskazówki*, wyd. 7, Warszawa 2017.
- Ziemiński Z., *Logika praktyczna*, Warszawa 2011.